

Gülistan Tercümesi'nin Ses ve Şekil Bilgisinde İkili Kullanımlar ve Bu Kullanımların Bugünkü Oğuz ve Kıpçak Lehçelerindeki Görünümü

Okan Celal GÜNGÖR*

ÖZ

Kıpçak Türkçesinin tek edebi eseri durumunda olan Gülistan Tercümesi, İranlı şair Sadi'nin eserinin Seyf-i Sarâyî tarafından 1 Eylül 1391 Cuma günü tamamlanmış serbest çevirisidir. Yazıda, Gülistan Tercümesi'nin ses ve şekil bilgisi özelliklerinde karşımıza çıkan ikili kullanımlar işlenmiştir. İkili kullanımların ses bilgisinde; düzlük-yuvarlaklık uyumunda, /è/ ~ /e/ seslerinin kullanımında, ünlü değişimlerinde (/a-/ ~ /-ı-/ , /-e/ ~ /-ö-/ , /-ü-/ ~ /-e-/ , /ü-/ ~ /i-/) ünlü kaynaşmasında(ni üçün ~ niçin), ünsüz uyumunda, ünsüz değişimlerinde (/b-/ ~ /m-/ , /-k-/ ~ /-g-/ , /-n/ ~ /-ñ/ , /-n/ ~ /-y/ , /t-/ ~ /d-/ , /-z-/ ~ /-s-/), benzeşmede (-ln- ~ -ll-), ikizleşmede (iki ~ ikki, iti ~ itti), göçüşmede (kibi/kibin ~ bigi/bigin) ünsüz düşmelerinde (/g/ ~ /-ø/ , /-l-/ ~ /-ø-/ , /-n-/ ~ /-ø-/ , /-r-/ ~ /-ø-/ , /-y/ ~ /-ø/) ve -AgU ses grubunda (-AgU ~ -Av), şekil bilgisinde; birinci kişi zamirinin tamlayan ekiyle çekiminde (biziñ ~ bizim), iyelik ekli kelimelerin üzerine gelen belirtme durumu ekinde (+n ~ +nI), ayrılma durumu ekinde (+DIn ~ +DAn), gelecek zaman ekinde (-GAy ~ -GA ~ -IsAr), şart kipinin teklik II. şahsında (-sAñAn ~ -sAñ), emir kipinin teklik II. şahsında (-gIl ~ -ø), emir kipinin çokluk II. şahsında (-Uñ ~ -ñUz/-ñUz), zarf fiil eklerinde (-(I)p, -(U)p, -(U)bAn), yeterlilik fiilinde (al- ~ bil-) ortaya çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Memluk Kıpçak Türkçesi, Gülistan Tercümesi, ikili kullanımlar, ses ve şekil bilgisi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman/ Türkiye
E-posta: okancelalgungor@kmu.edu.tr
Makale Gönderim Tarihi: 22.09.2018 * Makale Kabul Tarihi: 27.11.2018

ABSTRACT

Binary Uses in Photics and Morphology Gülistan Translation

The only literary work of Kipchak Turkish, Gulistan Translation, is the complete free translation of the work of the Iranian poet Sadi by Seyfi Sarâyî on Friday, September 1, 1391. In the article, the binary uses of the phonetic and morphological features of the Gulistan Translation were studied. In phonetic information of binary uses; it is seen that it occurs in flatness-roundness harmony, in use of /è/ ~ /e/, in vowel changes (/a-/ ~ /ı-/ , /e/ ~ /ö-/ , /ü-/ ~ /e-/ , /ü-/ ~ /i-/) in apophony (ni üçün ~ niçin), in consonant harmony, in consonant mutations (/b-/ ~ /m-/ , /k-/ ~ /g-/ , /n/ ~ /ñ/ , /n/ ~ /y/ , /t-/ ~ /d-/ , /z-/ ~ /s-/), in assimilation (-ln- ~ -ll-), in gemination (iki ~ ikki, iti ~ itti), in metathesis (kibi/kibin ~ bigi/bigin), in consonant deletion (/g/ ~ /ø/ , /l-/ ~ /ø-/ , /n-/ ~ /ø-/ , /r-/ ~ /ø-/ , /y/ ~ /ø/) and in -AgU sound group (-AgU ~ -Av), in morphology; in conjugation of first person pronoun with genitive affix (biziñ ~ bizim), in accusative case affix on possessive affixed words (+n ~ +nI), separation status affix (+DIIn ~ +DAn), in future tense affix (-GAy ~ -GA ~ -IsAr), in second person singular of conditional mode (-sAñAn ~ -sAñ), in second person singular of imperative mode (-gII ~ -ø), in second person plural of imperative mode (-Uñ ~ -ñIz/-ñUz), in verbal adverb affix -(I)p, -(U)p, -(U)bAn), in adequacy verb (al- ~ bil-).

Giriş

Orta Asya'da uzun süre birlikte yaşayan Türk boy ve topluluklarının -Oğuz ve Kıpçakların- 13. yüzyıldan itibaren büyük kitleler hâlinde batıya doğru göçleri ve farklı bölgelere yayılmaları neticesinde yeni yazı dilleri ortaya çıkmıştır. Bu yazı dillerinden biri de Kıpçak Türkçesidir. Kıpçak Türkçesi, bir taraftan 13-15. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde Altınordu Devleti'nin içerisinde bugünkü Rusya, Ukrayna ve Kafkaslar'da yaşayan Kıpçakların dili olmuş, burada İtalyan ve Almanlar tarafından yazılan Kodeks Kumanikus adlı özel bir eseri oluşturmuş, diğer taraftan yine bu coğrafyada uzun asırlar Ermeni harfleriyle gelişmiş bir yazı dili meydana getirmiş, bir diğer taraftan da Müslüman Memluk Kıpçaklarının edebî dili olarak 13.yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın başlarına kadar Mısır ve Suriye'de konuşma dili yanında yazı dili olarak devam etmiştir (Argunşah, Sağol ve Tabaklar 2011: 219).

Mısır ve civarında yani Memluk yayılma sahası veya Memluk hâkimiyetinin bahis konusu olduğu bölgelerde meydana getirilen Kıpçak Türkçesinin gelişimi kuzey Kıpçak Türkçesine göre daha farklı bir seyir izlemiştir. Başlangıçta Deşt-i Kıpçak ve Kafkasya'dan bölgeye köle olarak getirilen Kıpçak, Oğuz unsurları askerlikte görevlendirilmiştir. Bölgenin ticari ve ekonomik açıdan gelişmiş olması nedeniyle Orta Asya'dan da Oğuz ve Kıpçak Türkleri göç ederek bu bölgeye gelmişlerdir. Devlet içinde zamanla büyük bir güç hâline gelen Kıpçak askerler zamanla yönetimi ele geçirmiş 1250'de Eyyubiler hâkimiyetine son vererek Memluk Kıpçak Devletini kurmuşlardır. Kıpçak kökenli hükümdarların çoğu ana dilleri dışında başka bir dil bilmediği için yöneticilerin dili olan Kıpçak Türkçesi büyük önem kazanır. Yöneticilerin dilini öğrenmek amacıyla Mısır ve Suriye'de çoğu Arap kökenli dilciler tarafından çok sayıda sözlük ve gramer yazılmıştır (Argunşah, Sağol ve Tabaklar 2011: 217).

Mısır ve Suriye sahasında yazılan sözlük ve gramerler dışındaki eserlerde 14. yüzyılda Kıpçakça unsurlar hâkimken, 15. yüzyılın ilk yarısında verilen eserlerde Oğuzca unsurlar artmaya başlamış, bu yüzyılın ikinci yarısında itibaren Kıpçak unsurları azalmış, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Suriye'yi Osmanlı topraklarına katmasıyla da eserlerin dili tamamen Oğuzcanın etkisine girmiştir (Argunşah, Sağol ve Tabaklar 2011: 214-218).

J. Eckmann, Oğuzca ve Kıpçak etkileri göz önüne alarak Memluk Kıpçak Türkçesini üçe ayırarak inceler:

1. Asıl Memluk Kıpçakçası: İrşâdü'l-Mülük Ve's-Selâtîn, Gülistân Tercümesi, Baytaratü'l-Vâzih ve Münyetü'l-Guzât.

2. Oğuz-Kıpçak karışımı eserler:

a. Kıpçak unsurlarının hâkim olduğu eserler: Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb (Hulâsa) ve Kitâbü'l-Hayl.

b. Oğuzca unsurların hâkim olduğu eserler: Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî, Hulâsa'nın Paris nüshası, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî.

3. Tamamen Oğuzlaşmış eserler: Muhammed b. Kayıtbay ve Kansu Gavri'nin şiirleri (1996: 53-54).

Asıl Memluk Kıpçakçası içerisinde değerlendirilen Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî), Sadi'nin eserinin Seyf-i Sarâyî tarafından 1 Eylül 1391 Cuma günü tamamlanmış serbest çevirisidir. Eserin Altınordu'nun başkenti Saray'dan olan yazarı hakkında bilinenlerin çoğu eserin sonuna eklenmiş bulunan şiirlerden çıkarılmaktadır (Karamanlıoğlu, 1989: 23-24). Sahanın tek edebî eseri olan yapıtın, Hollanda'nın Leiden İlimler Akademisinde tek nüshası vardır. Bu nüsha Feridun Nafiz Uzluk'un önsözüyle 1954'te TDK tarafından yayımlanmıştır (Argunşah, Sağol ve Tabaklar 2011: 239).

Köprülü, Sarâyî ve eseri hakkında "O kadar akıcı ve temiz bir lisanla yazılmıştır ki, mütercimim edebî kudreti cidden her türlü itirazın üzerindedir. XIV. asırda Kıpçak lehçesinde 'edebî nesir'e bundan daha güzel bir örnek bulunmaz" der (Köprülü, 1980: 316).

Çalışmada Gülistan Tercümesi'ndeki ikili kullanımlar ses ve şekil bilgisi başlıkları altında ele alınmış, bu kullanımların bugünkü Oğuz ve Kıpçak lehçelerindeki görünümüne yer verilmiştir.

2. Ses Bilgisi¹

2.1. Ünlüler

2.1.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Uyumsuz			Uyumlu				
aldur-	الدور ماغاي سن	(253-6)	[1]	aldır-	الدير ب	(253-1)	[1]
aruğ	اروق	(111-11)	[4]	arığ	اريق	(20-6)	[1]
atkuçı	اتقوجي	(338-7)	[1]	atkıçılar	اتقجي لار	(210-2)	[1]
çapup	چاپوب	(21-6)	[1]	çapıp	چاپب	(309-3)	[1]
çıkarp	چقروب	(25-6)	[1]	çıkarp	چيقاريب	(151-1)	[1]
inçü	اينجو	(178-4)	[2]	inçi	اينجي	(275-10)	[3]
karşu	قرشو	(17-1)	[4]	karşı	قرشى	(6-5)	[10]
kağgusı	قيغوسين	(316-5)	[10]	kağgusun	قيغوسون	(125-8)	[2]
keydür-	كيدورب	(6-1)	[2]	keydir-	كيدريب	(158-1)	[2]
kiçür-	كيجوردى	(210-5)	[7]	kiçir-	كيجرب	(129-10)	[2]
köñlin	كونكلين	(326-1)	[1]	köñlün	كونكلون	(340-13)	[1]
kutlı	قوتلى	(88-1)	[2]	kutlu	قنتلو	(13-7)	[2]
munıñ	مونينگ	(60-7)	[1]	munuñ	مونونگ	(321-1)	[21]
mülkinde	ملكيندا	(163-10)	[2]	mülkünde	ملكوندا	(281-3)	[1]
oğlın	اوغلين	(65-8)	[2]	oğlun	اوغلون	(106-8)	[2]
oķı	اوقى	(11-13)	[8]	oķu	اوقو	(274-10)	[60]
öli	أولي	(159-6)	[4]	ölu	اولو	(10-3)	[2]
öltürgil	اولتوركيل	(68-9)	[1]	öltürgül	اولتوركؤل	(68-6)	[1]
özün	اوزون	(339-12)	[4]	özün	اوزين	(340-6)	[8]
satun	ساتون	(218-6)	[1]	satın	ستين	(136-11)	[1]
süngi	سونكي	(242-7)	[1]	süngü	سونكو	(21-6)	[1]
tegrı ~ tigrı	تيكرى	(166-4)	[2]	tigrü	تيكرو	(148-11)	[4]
tirilür	تيريلور	(267-1)	[1]	tirilir	تيريلير	(167-1)	[1]
turgıl	تورغيل	(304-9)	[2]	turgul	تورغول	(164-7)	[1]
türli	تورلى	(76-8)	[21]	türlü	تورلو	(12-5)	[18]
uyķusı	ايقوسى	(160-4)	[5]	uyķusu	اويقوسو	(305-11)	[1]

Karamanlıoğlu, düzlük-yuvarlaklık uyumunun bu devirde, bilhassa eklerde, henüz tam manasıyla ilerlemiş ve gelişmiş durumda olmadığını belirtir (Karamanlıoğlu, 1989: 46). Gülistan Tercümesi'nden alınan örneklerde, iyelik teklik III. şahıs +I/+U,+sI/+sU, ilgi durumu +nIn̄/+nUn̄, emir teklik II. şahıs -gIl, geniş zaman -(I)/-(U)r, isimden isim yapan +II/+IU, +IIk/+IUk, fiilden

isim yapan -gI/-gU, -I/-U, -(I)n/-(U)n, ettirgenlik -(I)r/-/(U)r-, -dIr/-/dUr-, zarf fiil -(I)p/-/(U)p, sıfat fiil -gUçI eklerinin düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozduğu, aynı zamanda Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlülü kullanılan inçü, karşı gibi kelimelerin düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyacak şekilde düz-dar ünlülü de kullanıldığı görülmektedir.

Bu ekler açısından bugünkü Kıpçak grubu lehçelerine² bakıldığında düzlük yuvarlaklık uyumuna aykırı kullanımlarını görmek mümkündür: Kzk. üy+i “evi”, coldıñ başı “yolun başı”, közdi “gözlü”, tuz+dık “tuzlu”, suy-ıl- “sıvışmak”, öş-ir- “söndürmek”, koydır- “koydurmak”, süz-gi “süzgü”, tüt-in “tütün”; Krg. dart+tuu “dertli”, kelüüçü meyman “gelecek misafir”, Krk. üy+diñ “evden”, kün+li “günlü”, tüs+lik “güney”, tüs-ir- “düşür-”, kül-dir- “güldürmek”, süz-gi “süzgü”, mur-ın “koklanmak, buğulanmak”, kül-ip “gülüp”; Krç. Mlk. tav+lu “dağlı”; Baş. şu+nıñ “şunun”, üz+i “özü”, hün-dır- “söndürmek”, uk-ıp “okuyup”, Tat. mo+nıñ “bunun”, açu+lı “öfkeli”, kol+lık “kulluk”, tuz-dır- “eskitmek”, toy-gı “duygu, his”, bul-ıp “bulup”; Kır. Tat. ömür+i “ömrü”, köy+nıñ “köyün”, üstün+lik “üstünlük”, körüm+li “görümlü, meşhur”, avuş-tır- “yer değiştirmek”, uyut-kı “maya”; Kmk. añlawlı “anlayışlı”, baw+luk “bağlık”; Nog. üy+i “evi”, mu+nı “bunun”, köz+li “gözlü”, köz+lik “gözlük”, kuy-ıl- “akmak, boşalmak”, uş-ır- “uçurmak”, uş-tır- “uçurtmak”, kork-ı “korku”, kül-ip “gülüp”; Kar. sav+luh “sağlık”, sızlav+lu “hastalıklı”, yağ-dur- “yağdırmak”.

Oğuz grubunda³ ise Türkmencede düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı kullanımlar görülür: üzüm+iñ “üzümün”, öy+li “evli”, unud-ıl- “unutul-”, duy-ğı “duygu” vb.

2.1.2. /è/ ~ /e/ Seslerinin Durumu

/e/'li kullanım			/è/'li kullanım				
bel	بیل	(120-7)	[1]	bèl	بیل	(245-11)	[18]
besle-	بسلاماگ	(25-11)	[14]	bèsle-	بيسلانيب	(68-3)	[1]
çek-	چکب	(14-4)	[73]	çèk-	چيکتی	(320-8)	[18]
etek	آتگ	(14-11)	[2]	ètek	ايتاگين	(57-6)	[1]
evlen-	اولانماس	(274-12)	[1]	èvlen-	اولاندى	(265-8)	[1]
kel-	کل	(33-8)	[7]	kèl-	کيلدي	(20-13)	[38]
keltür- ketür-	کلتوروب کترايم	(13-11) (41-5)	[1] [19]	kiltür- kitür-	کيلتور کتور	(199-9) (295-3)	[13] [60]
kemi	کمی	(88-5)	[1]	kèmi kème	کمی کيما	(34-8) (34-13)	[6] [27]
kent	کنت	(221-2)	[2]	kènt	کنتدان	(219-5)	[2]

meni	مَنِ	(250-6)	[37]	mèni	منى	(68-9)	[1]
ne	نَه	(12-4)	[20]	nè	ني	(12-4)	[30]
sev-	سَوْدَى	(225-7)	[13]	sèv-	سَوْر	(3 0 2 - 10)	[5]
şş-	شَشْسَا	(338-10)	[1]	şış-	شِيشَب	(120-8)	[3]

Kapalı e ünlüsü, Türk dilinin tarihî dönemlerinde hem normal süreli kapalı e'den hem de uzun kapalı e'den gelişen örneklerle görülmektedir. Göktürk ve Karahanlı Türkçelerinde normal süreli kapalı e ünlüsüne, e ve i yanında daha çok é olarak rastlanırken Uygur, Harezmi, Kıpçak, Eski Türkiye Türkçelerinde normal süreli kapalı e ünlüsüne e veya i olarak; Çağatay Türkçesinde de i olarak rastlanılmaktadır. Ayrıca Kıpçak Türkçesinde bu ünlü bir örnekte ü'ye değişerek yuvarlaklaşmıştır (Yalçın, 2013: 176).

Eker, Kodeks Kumanikus'taki e ve i ünlülerinin nöbetleşmesinden hareketle, Kıpçak Türkçesinde kapalı e'nin durumuyla ilgili şu bilgileri verir: "Bu nöbetleşmenin bir bölümünde bey ~ biy "bey, efendi, soylu", key- ~ kiy- "giymek" örnekleri göz önüne alınırsa y foneminin daraltıcı işlevinin sözcüğü olduğu ileri sürülebilir ancak y foneminin olmadığı kelimelerde de keçe ~ kiçe "gece, akşam", ber- ~ bir- "vermek" şeklinde karşılıklar vardır. Bu tür örnekler göz önüne alındığında, yazımdaki tutarsızlığa ve farklılıklara karşın Kıpçakçada dokuz ünlünün bulunduğu ileri sürülebilir" (1998: 144).

Choi, Oğuzcadaki kapalı e ünlüsünün durumuyla ilgili olarak "Ana Türkçede sekiz ünlü yanında dokuzuncu bir ünlü olarak kapalı e ünlüsünün bulunduğunu Azerbaycan, Harezmi-Oğuz ve Horasan Türkçelerindeki kapalı e ünlüsünün fonem olarak kullanılması ortaya koyar. Diğer yandan Ana Oğuzca açık-uzun e ünlüsü Türkmen Türkçesinde olduğu gibi korunurken, Ana Oğuzcanın kapalı-uzun e ünlüsünün Türkmencede uzun i'ye değişmesi de Ana Oğuzcada uzun-kapalı e ünlüsünün varlığına işaret eden tanıklardan biridir" der (1992: 180).

İlk hecedeki kapalı e ünlüsü, Oğuz grubundaki lehçelerden genellikle Azerbaycan Türkçesinde korunmuş olup diğer lehçelerde e veya i ünlülerine geçerek daralmış ya da genişlemiştir (Yalçın, 2013: 176).

Kıpçak grubunda ise ilk hecedeki kapalı e ünlüsü Başkurt ve Tatar Türkçeleri dışındaki lehçelerde e'ye geçişip genişlemiş; gruptaki bütün lehçelerde i ünlüsüne geçişerek daralmış; ayrıca Başkurt Türkçesinde bazen ĩ ünlüsüne de dönüşerek daralmıştır. Bunların dışında Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız ve Nogay Türkçelerinde de kimi örneklerde ı ünlüsüne geçişerek hem art damaksillaşmış hem de daralmıştır (Yalçın, 2013: 177).

Karamanlıoğlu ise Gülistan Tercümesi'ndeki değişimleri kapalı e ünlüsünden ziyade, eski ve yeni şekillerin henüz konuşma ve yazı dilindeki farklı şekillerinin bir arada oluşunun imladaki karışıklığı meydana getirmiş olabileceğini belirtir (1989: 44).

2.1.3. Ünlü Değişimleri

2.1.3.1. /-a-/ ~ /-ı-/

/-a-/'lı kullanım				/-ı-/'lı kullanım			
yalañ	يَلاَنگ	(115-2)	[1]	yalın	يَليَن	(180-2)	[1]

Oğuz grubu Türk lehçelerinde a ünlüsü bazı sözcüklerde daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle daralarak ı'ya dönüşür. Bu değişim daha çok ilk hecede gerçekleşir: T.T. ~ Az. ~ Gag. ~ dış (< taş), T.T. ışık (< yaşı-) ~ Trkm. ışık (Yalçın, 2011:71). Gülistan Tercümesi'ndeki yalın (< ET. yalañ/yalın) kelimesi sade, çıplak anlamıyla Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde yalın, Türkmen Türkçesinde yalañ şeklinde kullanılır. Kelimenin yalın şekli ise Türkmen Türkçesi yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi halk ağzında alev anlamındadır. Kıpçak grubu lehçelerinde ise kelime Kzk. jalan/jalın ~ Krg. calan/calın ~ Krk. jalan/jalın ~ Krç. Mlk. calan/calın ~ Baş. yalan/ø ~ Tat. yalan/ø ~ Kır. Tat. yalın/yalın ~ Kmk. yalan/yalın ~ Nog. yalan/yalın ~ Kar. yalan-yalın/yalın şeklinde karşımıza çıkar. Kelimenin yalan şekli sade, çıplak; yalın şekli ise alev, is anlamındadır. Kırım Tatarcasında yalın kelimesi her iki anlamda kullanılırken, Karaycada hem yalan hem de yalın kelimesi “sade, çıplak” anlamındadır.

2.1.3.2. /-e-/ ~ /-ö-/

/-e-/'li kullanım				/-ö-/'lü kullanım			
degül	دَگُول	(7-1)	[59]	dögül	دُگُول	(292-10)	[5]
év	اَو	(60-11)	[51]	öv	اُوكَا	(167-9)	[1]
küye	كُويُو	(276-12)	[4]	küyövní	كُويُونِي	(157-2)	[1]
sev-	سَوَدِي	(225-7)	[8]	söv-	سُومَسَا	(235-1)	[1]

İlk hecede e > ö değişmesine, Oğuz grubunda dudak ünsüzünün etkisiyle Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde rastlanmaktadır: Az. büyük (< bedük) “büyük”, Trkm. çövir- (< çevir-) vb. Kıpçak grubunda ise bu değişme, Karay (Karaim) Türkçesinde ⁴öm- (< em-) gibi sınırlı sayıda kelime vardır (Yalçın, 2011: 157). Gülistan Tercümesi'nde geçen ev isminde ve sev- fiilinde böyle bir değişme Oğuz grubunda Türkmencede, Kıpçak grubunda ise Başkurt, Tatar Türkçelerinde görülür: Trkm. öy ve söy- ~ Baş. öy ve höy- ~ Tat. öy ve

söy-. Küvey kelimesinde ise ikinci hecede bu değişmeye, Kırgız Türkçesinde -egü- ses grubunun ö olması neticesinde küyöo şeklinde rastlanır.

2.1.3.3. /-ü-/ ~ /-e-/

/-ü-/'lü kullanım				/-e-/'li kullanım			
süñük	سُونُوكْ	(185-12)	[4]	süñek	سُونَاكْ	(46-10)	[3]

İlk hece dışındaki ü ünlüsü Oğuz grubu lehçelerinde bir örnekte düzleşerek ve genişleyerek e ünlüsüne dönüşmektedir. ET. törü- > Az. töre- ~ TT. türe- ~ Trkm. döre- “yaratmak, türemek”. Kıpçak grubunda ise Karay Türkçesinde bir örnekte görülür: ET. üzengü > Kar. ezinge/özengi “üzengi” (Yalçın, 2011: 334-335). Eserde geçen süñük/süñek kelimesi Az. sümük ~ Trkm. süñk şeklindedir. Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde sünük yerine kemik kelimesi kullanılır. Kıpçak grubunda ise kelime Kzk. Krk. Krç. Mlk., Kmk ve Nog. süyek ~ Bşk. höyek ~ Tat. söyek ~ Kar. süvek şeklindedir.

2.1.3.4. /ü-/ ~ /i-/

/ü-/ 'lü kullanım				~ /i-/'li kullanım			
ünde-	اوندكاي	(8-2)	[5]	inde-	اينداپ	(219-11)	[2]

Oğuz ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ü > i değişmesi daha ziyade ilk hecedeki düz ünlünün etkisiyle ikinci hecede gerçekleşir. Az. beri (< berü), Trkm. tilki (< tilkü), Gag. içki (< içkü/içgi), Kzk. kömir ~ Kkp. kömir ~ Baş. kümür ~ Tat. kümür ~ Nog. kömir (Yalçın, 2011: 333-334). İlk hecede değişmenin örneği ise Karay Türkçesinde görülür: bitün (< bütün), izim (< üzüm) (Yalçın, 2011: 334). Gülistan Tercümesi'nde geçen ünde- ~ inde- “çağırma” fiiline, Kıpçak grubu lehçelerinden Krg. ündö- ~ Baş., Tat. önde- ~ Kmk. ünde- ~ Kar. inde- şeklinde rastlanır.

2.1.4. Ünlü Kaynaşması (Büzülme) ni için ~ niçin

niçün	نيچون	(84-11)	[25]	ni için	ني اوجون	(79-4)	[5]

Niçin/ni için kelimesi, Oğuz grubunda ünlü kaynaşmasına uğrayarak TT. niçin ~ Az. neçin/neçün ~ Gag. neçin, Kıpçak grubunda ise daha çok ünlü geçişmesine uğramadan Kzk. ne üşin ~ Krg. emne için ~ Krk. ne uşin ~ Krç. Mlk. ne için ~ Baş. ni öşön ~ Tat. ni öçin ~ Kmk. ne uçun, Nog. ne üşin, Kar. ne ucun, Kırım Tatar Türkçesinde ise kelime ünlü kaynaşmasına uğramış şekilde neçün biçiminde kullanılır.

2.2. Ünsüzler

2.2.1. Ünsüz Uyumu

Uyumsuz				Uyumlu			
aytğıl	ايتغیل	(79-6)	[1]	aytqıl	ايتقیل	(213-9)	[1]
buyurtuñız	بو یورتنکیز	(112-13)	[1]	buyurduñız	بو یوردونکیز	(71-10)	[1]
hāletde	خَالَت دَ	(41-11)	[3]	hālette	خالت تا	(260-2)	[6]
hāletde	خَلَوْت دَ	(250-2)	[7]	hālette	خَلَوْتَا	(29-1)	[1]
sultānğa	سُلْطَان غَا	(17-11)	[20]	sultānğa	سُلْطَان قَا	(80-5)	[1]
uruşda	أُرُوشْدَا	(298-13)	[1]	uruşta	اورُوشْتَا	(298-6)	[1]
yimekten	ییماکدان	(123-10)	[1]	yimekten	ییماکتن	(123-8)	[1]

Ünsüz uyumu bakımından Gülistan Tercümesi, düzlük-yuvarlaklık uyumunda olduğu gibi, henüz yazıya aksi kesinleşmemiş bir geçiş devresi karakteri gösterir (Karamanlıoğlu, 1989: 53). Gülistan Tercümesi'nde ünsüz uyumunu bozan ekler bağlamında Oğuz ve Kıpçak grubu lehçelerine bakılırsa Oğuz grubunda Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde bulunma, ayrılma, belirli geçmiş zaman; Kıpçak grubundan Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçelerinde bu eklerle birlikte yönelme durumu eki, ünsüz uyumuna aykırı olarak +gA, +dA, +dAn, -dI/-dU biçiminde kullanılmaktadır: Az. işdän, düşdük; Trkm. bulutdan, düşde; Krç. Mlk. eşikge, işde, aytdım; Kmk. işde, etge, geçikdim vb.

2.2.2. Ünsüz Değişmeleri

2.2.2.1. Kelime Başında /b/ ~ /m/ Seslerinin Durumu

/b-/’li kullanım				/m-/’li kullanım			
bular	بولار	(352-6)	[5]	munlar	مونلار	(32-6)	[1]
bularğa	بۇلارغا	(33-5)	[2]	mularğa	مۇلارغا	(117-11)	[1]
bularnı	بۇلارنى	(88-8)	[3]	-	-	(167-8)	[3]
bulardan	بۇلاردن	(105-11)	[2]	-	-	-	-
bularnıñ	بۇلارنىڭ	(19-2)	[9]	-	-	-	-
-	-	-	-	muña	مونكا	(27-10)	[11]
-	-	-	-	muni	موني	(161-12)	[23]
-	-	-	-	munuñ	مونۇڭ	(171-12)	[37]
-	-	-	-	munda	مۇندا	(9-4)	[14]
-	-	-	-	mundan	مۇندان	(77-11)	[13]
-	-	-	-	munça	مۇنچا	(83-2)	[17]

Kelime başındaki b (ب) ve m (م) sesleri için Kâşgarlı Mahmut şu açıklamayı yapmıştır: Kelimenin başında bulunan m harflerini Suvarlar, Oğuzlar, Kıpçaklar /b/ (ب)‘ye çevirirler. Türkler ‘men bardum’, Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar ‘ben bardum’ derler. Türkler çorbaya ‘mün’, bunlar ‘bün’ derler (DLT I: 31).

Kâşgarlı’nın ifadelerinden o dönemdeki Oğuzlarla Kıpçakların henüz b-‘yi korudukları anlaşılıyor. Daha sonraki dönemlerde Kıpçakların tamamıyla Oğuzların Azerbaycan ve Türkmenistan’da kalan grupları Çağatay edebî dilinin etkisiyle içinde n bulunan kelimelerde (hatta n bulunmayan birkaç kelime) b- > m- değişmesini yaşamışlardır (Ercilasun, 2009: 13).

Gülistan Tercümesi’nde teklik birinci kişi zamirinin ve şahıs ekinin men, nadiren min şeklinde kullanıldığı, ikili kullanımların bu işaret zamirinin çekiminde ortaya çıktığı görülür. Bir örnekte ise n olmamasına rağmen b- > m- değişmesi yaşanmıştır: bularga > mularğa.

İşaret zamirleri açısından bakıldığında, Oğuz grubunda sadece Türkmencede bu işaret zamirinin hem b’li hem m’li çekimi vardır: munuñ/bularıñ, munı/buları, munda/bularda, mundan/bulardan, muñça/bularça. Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz yazı dillerinde ise m’li kullanım görülmez.

Kıpçak grubunda Karakalpak, Başkurt, Kırım Tatar Türkçelerinde sadece b-’li çekim vardır: Kırk. bunıñ, bunı, buğan, bunda, bunan, bunça; Baş. bınıñ, bını, bığa, bında, bınan, bınıñsa; Kır.Tat. bunıñ, bunı, buna, bunda, bundan, bunen. Kazan Tatar Türkçesinde ise sadece m-’li çekim görülür: monıñ, monı, moña, monda, monnan, mondıy. Kırgız, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Nogay Türkçelerinde ise hem b-’li hem m-’li çekim görülür: Krg. bulardın/munun, bulardı/munu, bularga/buga, bularda/mında, bulardan/mından, mınça ~ Krç. Mlk. bılanı/munu, bılanı/munu, bılağa/mıñña, bılada/mında, bıladan/mından, bılaça/munuça Kmk. bulanı/munu, bulanı/munu, bulağa/buğar, bularda/munda, bulardan/mundan, muñça ~ Nog. bulardıñ/munalardıñ, bulardı/munalardı, bularga/munalarga, bularda/munalarda, bulardan/munalardan, bularday/munalarday.

Gülistan Tercümesi’nde geçen bu işaret zamirinin çokluk ve yönelme durumu eki almış şekli (bularga/munalarga,) ikili kullanım olarak bugün sadece Nogay Türkçesinde vardır.

2.2.2.2. Kelime İçinde /n/ ~ /y/ Seslerinin Durumu

/n/'li kullanım				/y/'li kullanım			
ķanda	قندا	(5-9)	[20]	ķayda	قیدا	(302-5)	[2]
ķandan	قاندان	(75-9)	[3]	ķaydan	قایدان	(41-5)	[1]
ķanı	قانی	(222-3)	[1]	ķayı(sı)	قاییسی	(96-12)	[8]

Göktürkçedeki palatal n (ny) sesi, Uygur dönemiyle birlikte n ve y olarak ayrılmıştır: ıgany > ıgan ve ıgay, kony > kon ve koy. Gülistan Tercümesi'nde her iki şekilde de rastlamak mümkündür.

Eski Türkçe kanı kelimesi, bugün Oğuz grubunda k- >h- değişmesiyle hani, kanda kelimesi nerede (~ Az. harada), kandan kelimesi ise nereden (~ Azr. haradan) şeklindedir.

Kanı kelimesi, Kıpçak grubu lehçelerinden Kazak Türkçesinde kani, Kırgız Türkçesinde ise kana/kaysı şeklinde kullanılır. Diğer kullanımlar ise y'lidir: Kzk. kayda/kay jerde, kay jerden ~ Krg. kayda/kaydan ~ Krk. kayda/kaydan ~ Krç. Mlk. kayda ~ Baş. kayda/kaydan ~ Tat. kayda/kaydan ~ Kır. Tat. kayda/kaydan ~ Kmk. kayda/kaydan ~ Nog. kayda/kaydan ~ Kar. kayda/kaydan.

2.2.2.3. Kelime sonunda /n/ ~ /ñ/ Seslerinin Durumu

/n/'li kullanım				/ñ/'li kullanım			
özden	اوزدان	(94-3)	[11]	özdeñ	اوزدانگ	(140-6)	[12]
yalın	يالين	(180-2)	[1]	yalañ	يالانگ	(115-2)	[1]

Ana Oğuzca söz içi ve sonu ñ genellikle Türkmencede korunmuş; Horasan, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde kurallı olarak n olmuştur (Choe, 1992: 407). Ör: Trkm. soñ ~ TT., Azr., Gag. son vb. Türkiye Türkçesinde Orta ve Batı Anadolu ağızlarında yaygın bir şekilde kullanılan damak n'si, Osmanlı Türkçesi döneminde de devam etmiş, 17. yüzyılda ortadan kalkmaya başlamıştır (Ercilasun, 2006: 459).

Tarihî Kıpçak dillerinde söz içi ve sonunda nadiren ñ > n değişmesi görülür. Ör: erñek ~ ernek "parmak", qalqañ ~ qalqan "kalkan", tapçañ ~ tapçan "erişilemeyen üzüm salkımlarını kesmek için toplayanın üzerine çıktığı sofraya biçiminde üç ayaklı nesne", tuluñ ~ tulun "kulakla ağız arasındaki kemik, gemin iki yanında bulunan parçalar" (Eker, 1998: 12-13). Bugünkü Kıpçak grubu yazı dillerinde ise bazı eklerde ve kelimelerde ñ korunmuştur: Kzk. balanıñ, soñ, Krg. eñ "en", Krk. añ "av", Krç. Mlk. miñ "bin", Baş. köñgörtlenev ~ Tat. yana ~ Kır. Tat. yañlış ~ Kmk. çिñ "en", Nog. oñ "iyi", Kar. siñli "kız kardeş" vb.

Özden/özdeñ “seçkin” kelimesi Oğuz grubu lehçelerinden Türkiye Türkçesinde “candan, samimi, öz varlıkla, gerçekle ilgili”, Kıpçak grubundan Karaçak-Malkar ve Kumuk Türkçelerinde ise “hür halk tabakası” anlamında kullanılmaktadır.

Yalın ~ yalañ kelimesi için bk. /-a-/ ~ /-ı-/ değişmesi.

2.2.2.4. Tonlulaşma

2.2.2.4.1. /t-/ > /d-/ Tonlulaşması

/t-/'li kullanım				/d-/'li kullanım			
turur	تورور	(4-3)	[225]	durur	دورور	(9-7)	[141]

Gülistan Tercümesi'nde ekleşmemiş şekliyle turur/durur biçiminde görülen bildirme eki, bugün Oğuz ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ekleşmiş olarak ve lehçenin özelliğine göre farklı allomorflarla karşımıza çıkar, bazı lehçelerde ise tamamen kaybolmuştur: TT. iyidir ~ Az. yaxşıdır ~ Trkm. yağşıdır ~ Gag. iidir ~ Kzk. jaksı+ø ~ Krg. cakşı+ø ~ Krk. jaksı ~ Krç. Mlk. cahşıdı ~ Baş. yaksi+ø ~ Tat. yahşıdır ~ Kır. Tat. yahşıdır ~ Kmk. yahşıdır ~ Nog. yahşıdı ~ Kar. yaxşıdır.

2.2.2.4.2. /-k-/ > /-g-/ Tonlulaşması

/-k-/'li kullanım				/-g-/'li kullanım			
sakın-	ساقینب	(306-5)	[10]	sağın-	ساغین	(306-9)	[8]

İç seste k > g tonlulaşması, Kıpçak ve Oğuz grubu yazı dillerinde görülen bir ses hadisesidir: Kzk. egiz “ikiz”~ Krg. egiz ~ Krç. Mlk. ~ Kmk. egiz ~ Baş. eğiz ~ Tatar igiz vb. Oğuz grubunda TT. ağar- “ak olmak, beyazlamak”~ Az. ağar- ~ Trkm. ağar- ~ Gag. ağar- vb. Gülistan Tercümesi'nde sağın- ~ sağın- şeklinde geçen fiil “bir şeyden kaçınmak, uzak durmak, bir şeye karşı önlem almak, ihtiyatlı olmak” anlamlarıyla Türkiye Türkçesinde sakın-, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde ise iç seste k > g tonlulaşmasıyla sağın- şeklinde kullanılır. Fiil, Gülistan Tercümesi'ndeki “düşünmek, sanmak zannetmek” anlamıyla ve tonlulaşmış olarak Oğuz grubunda sadece Türkmencede -sagın- şeklinde- görülür. Kıpçak grubu lehçelerindeKazak Türkçesinde “özlemek, arzu etmek”, Kırgız Türkçesinde “özlemek”, Karakalpak Türkçesinde “özlemek, hasret çekmek, düşünmek” anlamlarında sağın- şeklinde, Karaçay Malkar Türkçesinde “anmak, hatırlamak, düşünmek, bahsetmek”, Kumuk Türkçesinde “düşünmek,hissetmek”,Nogay ve Tatar Türkçelerinde “özlemek,hasret çekmek”, anlamlarında sağın- şeklinde, Başkurt Türkçesinde “özlemek, hasret çekmek”

anlamlarında hağın- şeklinde, Karay Türkçesinde ise “sakınmak, çekinmek, korunmak, dikkatli olmak” anlamlarında ve sakın- şeklinde kullanılmaktadır.

2.2.2.5. Tonsuzlaşma

2.2.2.5.1. /-z-/ > /-s-/ Tonsuzlaşması

/-z-/'li kullanım			/-s-/'li kullanım				
izde-	ايزدر	(66-4)	[19]	iste-	استاب	(71-7)	[16]

z > s tonsuzlaşmasına, hem Oğuz hem de Kıpçak grubunda daha çok kelime sonunda rastlanır. Gag. kımız > kumis, Krg. bilmez > bilbes vb. Eski Türkçede izde- ~ iste- şeklinde (Gabain, 1978: 275-276) her iki kullanımı da görülen fiil, bugün Oğuz grubu yazı dillerinin tümünde “istemek, arzu etmek” anlamlarında tonsuz şekliyle iste-, Kıpçak grubunda ise “aramak, araştırmak, izlemek, takip etmek” anlamlarında Kaz., Krg., Kar. izde-; Kkp., Krç. Mlk., Baş., Kır. Tat., Tat., Kmk., Nog. izle- şeklinde kullanılır.

2.2.2.6. Benzeşme

2.2.2.6.1. -ln->-ll-

-ln-'li kullanım			-ll-'li kullanım				
alnında	النيندا	(148-8)	[6]	allında	الليندا	(95-13)	[2]

-ln- > -ll- değişmesi Oğuz ve Kıpçak grubu lehçelerinde yazı dilinde tespit edilemedi.

2.2.2.7. İkizleşme

iki	ايكى	(4-8)	[36]	ikki	ايگى	(23-12)	[38]
iti	ايئى	(17-1)	[1]	itti	ايئى	(337-7)	[1]

Ünsüz ikizleşmesi hem Oğuz hem de Kıpçak grubu lehçelerinde görülen bir ses hadisesidir. Oğuz grubu TT. ana > anne, elig > elli; Az. sekiz > säkkiz; Gag. elig > elli, Trkm. arrık “cılız”, elig > elli, garr “yaşlı” vb. Kıpçak grubu lehçelerinin pek çoğunda görülür: Kzk. aşşı “acı”, Krg. çekkiç, Krk. sakkız “sakız”, Krç. Mlk. çıkıkkır “fıçı, tekne”, ulla- “yaşlanmak”, Kmk. aççı “acı”, buççak “bucak”, issi “sıcak”, itti “keskin”, Kır. Tat. ~ Nog. ~ Kar. issi “sıcak” vb.

İki/ikki kelimesi Oğuz ve Kıpçak grubu lehçelerinde yaşamaktadır fakat bu kelimedede bugün ikizleşme görülmez. İti “keskin” kelimesi ise Oğuz grubundan Az. iti ~ Trkm. yiti, Kıpçak grubu lehçelerinden Krç. Mlk. citi ~ Baş. yiti ~ Kmk. itti ~ Kar. itili biçiminde yaşamaktadır.

2.2.2.8. Göçüşme (Yer değiştirme)

kibi	کبي	(146-12)	[18]	bigi	بيکي	(154-4)	[8]
kibin	کبين	(289-6)	[1]	bigin	بيکين	(266-4)	[58]

Göçüşme hadisesi hem Oğuz hem de Kıpçak grubu yazı dillerinde görülür: T.T. keçi (< eçkü), Az. toprak > toprak, Gag. çömlek (< çömlek), Trkm. yigrimi (< yigirmi), Kzk. temirgen (< tegirmen) “değirmen”, Krg. balkıç (< balçık), Nog. yağır “yağmur” vb. Kibi ~ bigi edatında ise bugünkü Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde göçüşme görülmez. Kelime, Oğuz grubu lehçelerinde T.T. gibi ~ Az. kimi ~ Trkm. kimin ~ Gag. gibi, Kıpçak grubunda ise Krk. ~ Kır. Tat. kibi ~ Krç. Mlk., Kar. kibik ~ Baş. kivik ~ Tat. kivik ~ Kmk. yimik ~ Nog. kimik şeklindedir.

2.2.3. Ünsüz Düşmesi

2.2.3.1. Birden Fazla Heceli Kelimelerin Sonundaki /g / ~ /ğ/ Sesinin Durumu

/-g/'li kullanım				/-g/'siz kullanım			
çerig	چريگ	(2013)	[1]	çeri	چري	(21-1)	[1]
kutluğ	قُتْلُو	(70-13)	[1]	kutlu kutlu	قُتْلُو قوتلی	(57-12) (88-1)	[2] [2]
uluğ	أولوغ	(70-9)	[11]	ulu	أولو	(155-3)	[11]

2.2.3.2. Yönelme Durumu Ekindeki /g / ~ /ğ/ Sesinin Durumu

/+g/'li kullanım				/+g/'siz kullanım			
bizge	بيزگا	(296-5)	[6]	bize	بيزا	(301-1)	[4]
cehennemge	جَهَنَّمَ گَا	(295-12)	[1]	cehenneme	جَهَنَّمَا	(27-1)	[1]
ilge	ايلگا	(76-5)	[19]	ile	ايللا	(280-7)	[2]
koylarğa	قوي لارغا	(32-12)	[1]	koylara	قوي لارا	(337-8)	[2]
kimge	کيم گا	(343-2)	[1]	kime	کيما	(197-2)	[1]
köklerge	کوک لارگا	(173-1)	[1]	köklere	کوک لارا	(320-3)	[1]
meydānga	ميدانغا	(21-2)	[2]	meydāna	ميدانه	(77-7)	[2]
yirge	بيرگا	(203-7)	[28]	yire	ير	(153-10)	[2]

Kâşgarlı bu konuyla ilgili olarak “birtakım harfleri atmaya gelince” başlığı altında şu bilgileri verir: İsimlerde ve fiillerde işin devam etmekte olduğuna bir belge bulunursa, kelimenin ortasındaki ğ (غ) harfini atmakta Oğuzlarla Kıpçaklar birbirine uymuşlardır. Ör: Türkler ‘alakarga’ya çumguk, öbürleri çumuk derler. Türkler ‘bogaz’ a ‘tamgak’, öbürleri ‘tamak’ derler. Fiillere örnek

diğer Türkler “Ol ewge baragan ol” derler. Oğuzlarla Kıpçaklar “baran ol” derler. Bunun gibi -yeğnilik olsun diye- isim ve fiillerde ğ (غ)‘nin yerini tutan k (ك)‘yi atarlar (DLT I: 33).

Gülistan Tercümesi’nde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki g/ğ’ler, kimi örneklerde düşerken kimi örneklerde eski şeklini muhafaza etmiştir. Aynı kelimedede her iki şeklin görüldüğü örnekler de mevcuttur (Karamanlıoğlu, 1989: 50). Bu durum -ikili kullanım- yönelme durumu eki için degeçerlidir.

Bugün hem Oğuz hem Kıpçak grubunda birden fazla heceli kelimelerin sonundaki g/ğ’ler erimiştir. Kzk. kuttu/ulı ~ Krg. kuttü/ulü ~ Krk. kutlı/ullı ~ Krç. Mlk. kutlu/ullu ~ Baş. kotlo/ola ~ Kır. Tat. ø/ulu ~ Tat. kotlı/olı ~ Nog. kutlı/ulı, Kmk. ve Kar. kutlu/ullu vb.

Yönelme durumu ekinin kullanımını açısından ise Oğuz ve Kıpçak grubu farklılık arz eder. Oğuz grubunda yönelme durumu eki +(y)A iken, Kıpçak grubunda ekin bu şekli sadece iyelik ekli yapılardan sonra görülür. Diğer durumlarda +GA eki lehçenin özelliğine göre farklı allomorflarla karşımıza çıkar: Kz. üy+ge “eve”, bala+m+a “çocuğuma”, Krg. köl+gö “göle”, üy+üm+ö “evime”, Krk. bala+ğa “çocuğa”, bala+m+a “çocuğuma”, Krç. Mlk. taş+ha “taşa”, üy+üm+e “evime”, Baş. biş+ke “beşe”, atıma “atıma”, Tat. tış+ka “dışarıya”, urın+ım+a “yerime”, Kır. Tat. qış+qa “kışa”, Kmk. yol+ğa “yola”, gözüme “gözüme” vb. Gülistan Tercümesi’nde Kıpçak grubu yazı dillerinden farklı olarak, Oğuz lehçelerinde olduğu gibi, iyelik eki almadığı hâlde bazı isimlerin yönelme durumu +A şeklindedir: il+e, kim+e vb.

2.2.3.3. /-l-/ Sesinin Durumu

/-l-/*li kullanım				/-l-/*siz kullanım			
kiltür-	كَيْلُور	(199-9)	[13]	kitür-	كَيْتُور كَيْل	(295-3)	[60]
keltür-	كَلْتُورُوب	(13-11)	[1]	ketür-	كَيْتُورَايم	(41-5)	[19]

Gülistan Tercümesi’ndeki keltür- ~ ketür- fiili, Oğuz grubu lehçelerinde kelime başında k- > g- tonlulaşması ve iç seste l düşmesiyle getir- şeklinde kullanılmaktadır. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ise kelime başındaki k ünsüzü Kumukça dışında korunmuş, iç seste l ünsüzü ise Tatar Türkçesinde düşmüştür: Kzk., Krg., Krk., Krç. Mlk., Nog. ve Kar. keltir- ~ Baş. kiltir- ~ Tat. kitir- ~ Kmk. geltir- .

2.2.3.4. /-r-/ Sesinin Durumu

/-r-/'li kullanım				/-r- /'siz kullanım			
berk	بَرگ	(140-11)	[1]	bik	بیگ	(57-6)	[5]
birle	بیرلَا	(6-6)	[43]	bile	بیلا	(6-12)	[50]
				bilen	بیلان	(6-10)	[325]
ejderhā	اژدرها	(95-13)	[1]	ejdehā	اژدها	(51-2)	[1]
ķurtul	قورتل	(30-13)	[7]	ķutul-	قوتلغاي	(90-1)	[3]

Hem Oğuz hem de Kıpçak grubu lehçelerinde iç seste r düşmesi görülür. Berk/bik kelimesi TT. ve Trk. berk, birle/bile kelimesi TT. ve Gag. ile ~ Trkm. bile, kurtul-/kutul- fiili TT., Gag. kurtul- ~ Az. gurtul şeklindedir.

Kurtul-/kutul- fiili, Kzk. kutıl- ~ Krg., Krk., Krç. Mlk., Kmk., Kar. kutul- ~ Nog. kutıl- ~ Bşk. kotoł- ~ Kır. Tat. kurtul- ~ Tat. kotoł-; birle/bile edatı ise Krç. Mlk. ve Kar. bla ~ Kır. Tat. birle ~ Tat. birle, birlen, bilen ~ Kmk. bulan şeklindedir. Kıpçak grubunda berk/bik kelimesi yerine daha çok katı kelimesi kullanılır fakat bu kelimeye Kazak, Karakalpak, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay ve Karay Türkçelerinde bek, Kırgız Türkçesinde berk/bek şeklinde rastlanmaktadır.

137

2.2.3.5. /-r-/ Sesinin Durumu

ir-'li kullanım				i-'li kullanım			
bilür irdi	بیلور ایردی	(76-8)	[1]	bilür idi	بیلور ایدی	(214-2)	[1]
bolur idi	بولور ایدی	(313-2)	[1]	bolurdı	بولوردی	(30-1)	[1]
bolur ise	بولور ایسا	(302-7)	[1]	bolursa	بولورسا	(203-2)	[1]
ir-	ایردی	(156-11)	[32]	i-	ایدی	(14-10)	[460]
ķıldı ise	قیلدا ییسا	(351-1)	[1]	ķıldı(y)sa	قیلدا ییسا	(198-6)	[1]
ķılğay irdi	قیلغای ایردی	(177-6)	[1]	ķılğay idi	قیلغای ایدی	(93-6)	[1]
ķılur irdiler	قیلور ایردی لار	(70-1)	[1]	ķılur idiler	قیلور ایدی لار	(91-9)	[1]

Ek fiil, Oğuz grubu lehçelerinde i- şeklinde kullanılır. Kıpçak grubu lehçelerinde ise Kzk., Kırğ., Krk., Krç. Mlk., Kır. Tat., Kmk., Nog., Kar. e-; Bşk. ve Tat. i- şeklindedir.

2.2.3.6. /y-/ Sesinin Durumu

/y-/'li kullanım				/y-/'siz kullanım			
yüzüm	یوزوم	(343-12)	[1]	üzüm	اوزوم	(254-6)	[1]

Kâşgarlı kelime başındaki y- kullanımıyla ilgili şu bilgileri verir: Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında y- (ع) bulunan isim ve fiillerin ilk harfini elif (ا)‘e yahut c (ج)‘ye çevirirler. Öbür Türkler yolcuya ‘yelkin’, Oğuzlar ve Kıpçaklar ‘elkin’ derler. Onlar ılık suya ‘yılığ suw’, bunlar ‘ılığ’ derler. Bunun gibi öbürlerinin ‘yincü’ dediğine bunlar ‘cincü’ derler. Türkler devenin uzamış olan tüyüne ‘yuğdu’, Oğuzlar ve Kıpçaklar ‘cuğdu’ derler (DLT I: 31).

Kelime başında y- düşmesi, Oğuzlar için de Kıpçaklar için de tipik değildir. Bugün ancak Oğuzların Azerbaycan kolunda sınırlı sayıda kelimedede görülür: yılan > ilan, yıl > il. y- > c- değişmesi ise Kıpçakça için tipiktir ve bugün birçok Kıpçak boyunda görülür. Kazak edebî dilinde ise gelişme biraz daha ileri gitmiş ve y- > c- > j- seyri izlemiştir (Ercilasun, 2009: 13).

Gülistan Tercümesi’ndeki yüzüm/üzüm kelimesi bugünkü Oğuz grubu lehçelerinin hepsinde y-’siz üzüm şeklindedir. Kıpçak grubunda Kzk. jüzim ~ Krg., Krk. cüzim ~ Krç. Mlk. cüzüm ~ Baş. ve Tat. yözim ~ Kır. Tat. ve Kmk. yüzüm ~ Nog. yüzim ~ Kar. izim şeklindedir.

2.2.3.7. Zamir n’si

zamir n’siz kullanım				zamir n’li kullanım			
alar	الأر	(350-1)	[19]	anlar	انلار	(352-2)	[10]
alardan	الاردن	(19-7)	[3]	anlardan	انلاردن	(26-4)	[1]
alarga	الارغا	(117-8)	[4]	anlarğa	انلارغا	(101-2)	[5]
alarını	الارنى	(24-4)	[1]	anlarını	انلارنى	(334-9)	[3]

Oğuz grubunda Azerbaycan, Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde o zamiri üzerine çokluk eki, zamir n’siyle Türkmen Türkçesinde ise zamir n’si olmadan doğrudan getirilir: T.T. onlar ~ Az. onlar ~ Gag. onnar ~ Trkm. olar. Kıpçak grubu lehçelerinde de zamir n’siz kullanımlar görülür: Kzk., Krk., Kır. Tat.,Kmk. ve Nog. olar ~ Krg.,Tat. ve Kar. alar ~ Krç. Mlk. ala ~ Baş. ular.

2.3. Ses Grubundaki Değişme

2.3.1. -AgU > -Av Değişmesi

-AgU’lu kullanım				-Av’lı Kullanım			
küyegü	كويگو	(158-5)	[1]	küyev	كويو	(276-12)	[4]

Bugün Oğuz grubu lehçelerinde böyle bir değişme sadece Türkmen Türkçesinde görülür: küdegü > gıyev. Kıpçak grubu yazı dillerinde tek heceli kelime sonundaki ve kelime içindeki g > v değişmesi karakteristiktir: agız >

awuz, biregü > birew, tag > taw vb. Gülistan Tercümesi'ndeki küyegü ~ küyev kelimesi ise Kzk., Krk. ve Nog. küyev ~ Krg. küyo ~ Krç. Mlk. küyöv ~ Baş. kiyev ~ Tat. kiyäv ~ Kmk. giyew şeklindedir.

3. Biçim Bilgisi

3.1. İsim Çekim Ekleri

3.1.1. Birinci Kişi Zamirinde Tamlayan Eki

+İñ'lı kullanım				+Im'lı kullanım			
biziñ	بیزینگ	(252-10)	[3]	bizim	بیزیم	(247-7)	[7]

Birinci kişi zamirinin ilgi durumu Oğuz grubunda Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde +Im, Kıpçak grubunda ise farklı allomorflarla daha çok +İñ/+nİñ biçimindedir: Kzk. bizdiñ ~ Krg. bizdin ~ Krk. bizlerdin ~ Krç. Mlk. bizni ~ Baş. bizzïñ ~ Tat., Kar. biznin ~ Kmk. bizim. Kıpçak grubunda Kırım Tatar ve Nogay Türkçelerinde Oğuzca bir özellik olarak m'li kullanım -bizim- görülür.

3.1.2. İyelik Ekli Kelimelerde Belirtme Durumu Eki

+n'li kullanım				+nı'lı kullanım			
cānın	جانین	(185-9)	[2]	cānını	جانینی	(208-1)	[1]
ilin	ایلین	(258-13)	[28]	ilini	ایلینی	(251-4)	[3]
illerin	ایل لارین	(165-13)	[4]	illerini	ایل لارینی	(329-11)	[1]
irin	ایرین	(136-6)	[1]	irini	ایرینی	(276-10)	[1]

Oğuz grubunda belirtme durumu eki teklik III. şahıs iyelik ekinden sonra +nİ şeklinde: TT. evini, Az. evini, Gag. evini, Trkm. öyini "evini", Kıpçak grubunda ise Kırım Tatarcasında +nİ diğer lehçelerde +n şeklinde: Kzk. kitabın "kitabını", Krg. üyün "evini", Krk. balasın "çocuğunu", Baş. yulın "yolunu", Tat. kalasın "kalesini", Kır. Tat. yaqasını "yakasını", Kmk. işin "işini", Nog. asın "aşını", Kar. adların "adlarını".

3.1.3. Ayrılma Durumu Eki

+Dİn'lı kullanım				+DAn kullanımı			
dünyıldın	دني دین	(13-5)	[1]	dünyeden	دُنْیادَن	(354-13)	[2]
ildin	ایلدین	(280-7)	[1]	ilden	ایلدَن	(80-10)	[2]
ğuldın	قولدین	(58-5)	[1]	ğuldan	قولدَن	(58-7)	[2]
yoldın	یولدین	(139-7)	[1]	yoldan	یولدان	(149-6)	[1]

Uygur Türkçesi döneminden itibaren ayrılma durumu işlevinde yaygın bir şekilde kullanılan +DIn ekine, Gülistan Tercümesi'nde az ve karışık olarak rastlanır. Eserde ayrılma durumu eki daha çok +DAn'dır (Karamanlıoğlu, 1989: 57). Bugün Oğuz ve Kıpçak grubu yazı dillerinde de ayrılma durumu eki lehçenin özelliğine göre farklı allomorflarla +DAn'dır: Kzk. coldan “yol+dan”, oñ+nan “sağdan”, Krg. eşik+ten “eşikten”, Baş. tezre+nen “pencereden”, Tat. canıy+dan “sevgiliden”, Kır. Tat. yol+dan “yoldan”, Kmk. işden “işten”, Nog. on+nan “ondan”, Kar. suv+dan “sudan”, TT. iş+ten, Az. işden “işten”, Trkm. bulut+dan “buluttan”, Gag. dedeler+den “dedelerden”.

3.2. Fiil Çekim Ekleri

3.2.1. Gelecek Zaman Eki

-GAy, -GA, -IsAr kullanımı							
bolğay	بۇلغاي	(346-8)	[90]	bolısar ~ bolusar	بۇلیسار بۇلوسار	(211-3) (295-8)	[4] [1]
digesen	دیگاسن	(3 3 9 - 12)	[1]	digeysen	دیگای سن	(3 4 4 - 13)	[1]

Karahanlı Türkçesinin gelecek zaman eki -GA, 13. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesinde ek başındaki g/g'lerin erimesi neticesinde -A şeklini almış ve gelecek zaman dışında, geniş, şimdiki zaman ve istek için de kullanılır olmuştur. Türkiye Türkçesine uzanan süreçte zamanla ekin istek işlevi ön plana çıkmıştır (Ercilasun, 2006: 456). 13. yüzyıldan sonra görülen, Harezm ve Kıpçak sahasında da kullanılan -IsAr eki, Eski Anadolu Türkçesinin yaygın, karakteristik gelecek zaman yapısıdır. Bu ek Osmanlı Türkçesinde 17. yüzyıla kadar kullanılmış bu yüzyıldan sonra yerini -AcAk'a bırakmıştır. (Ercilasun, 2006: 459). Bugün bu eklerden -gAy Kıpçak grubu Türk lehçelerinde gelecek zaman işlevini yitirmiş dilek-istek kipi olarak kullanılmaktadır. -GA > -A tarzında bir gelişim gösteren gelecek zaman eki -A ise bugün Kazak, Kırgız Türkçelerinde gelecek zaman için kullanılır: Kzk. kele ~ Krg. kıla.

3.2.2. Şart Kipinin Teklik II. Şahsı

-sAñAn'lı kullanım				-sAñ'lı kullanım			
bolsAñAn	بولسانكا	(292-8)	[1]	bolsAñ	بۇلسانگ	(349-2)	[11]

Şart kipinin teklik II. şahsının -An ekiyle genişletilmiş şekline bugün Oğuz ve Kıpçak grubu lehçelerinde rastlanmaz ancak Kıpçak grubu lehçelerinde Kzk. bolsañ/bolsañız ~ Krg. bolsañ/bolsañız ~ Nog. bolsañ/bolsañız şeklinde

ikili kullanımlar görülür. Kırım Tatarcasında ise bolsan/bolsana şeklinde ekin -A ünlemiyle genişletilmiş şekli kullanılır.

3.2.3. Emir Kipinin Teklik II. Şahsı

-ø'lı kullanım				-gII'lı kullanım			
kılma	قىلما	(330-4)	[10]	kılmağıl	قىلماغىل	(323-7)	[3]

Emir kipinin teklik II. şahsı, Oğuz grubunda Türkmençe dışında eksizdir: TT. kılma ~ Az. kılma ~ Gag. ~ kılma. Türkmencede ise kılma/kılmağın şeklinde ikili kullanımlar söz konusudur. Kıpçak grubunda ise Kzk. kılma/kılmañız ~ Krg. kılba/kılbağın/kılbañız ~ Krk. kılma/kılmağır ~ Baş. kılma/kılması ~ Tat. kılma/kılmaçı ~ Kmk. kılma/kılmağın/kılmağır ~ Nog. kılma/kılmañız ~ Kar. kılma/kılmağın şeklinde ikili kullanımlar görülür.

3.2.4. Emir Kipinin Çokluk II. Şahsı

-(U)ñ'lı kullanım				-ñIz/-ñUz'lı kullanım			
körün	كۆرۈنگ	(308-4)	[2]	körünüz	كۆرۈنۈز	(346-5)	[2]

Oğuz ve Kıpçak grubu lehçelerinden bazılarında emir kipinin çokluk II. şahsında ikili kullanımlar görülür: TT. ve Gag. görün(üz) ~ Kzk. köründer/körünüzder ~ Krg. körünüz/körünüzdör ~ Kkp. köriñler/köriñiz/köriñizler ~ Kır. Tat. körün/körüniz ~ körçinüz/körünçi.

3.3. -(I)p /-(U)p /-(U)bAn Zarf-Fiilleri

-(I)p, -(U)p'lı kullanım				-(U)bAn'lı kullanım			
açıp	اچيب	(58-3)	[11]	açıban	اچيبان	(43-8)	[1]
alıp	اليب	(53-5)	[40]	alıban	اليبان	(209-5)	[1]
atıp	اتيپ	(210-10)	[3]	atıban	اتيبان	(298-5)	[1]
bolup	بولوب	(32-10)	[114]	boluban	بولوبان	(145-12)	[1]
körüp	كوروب	(63-4)	[64]	körüben	كوروبان	(209-7)	[4]
yürüp	يوروب	(25-8)	[15]	yürüben	يوريبان	(148-9)	[1]
				yürüben	يوروبان	(27-8)	[2]

Eski Türkçe -p, -pAn zarf fiil eklerinin yardımcı ünlüleri 13. yüzyıldan itibaren ekin bünyesine dâhil olmaya başlamıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ekin -(I)bAn/-(U)bAn'lı şekilleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde ise ekin genişlemiş bu şeklinin kullanımının azaldığı görülür. Bugün ne Oğuz ne de Kıpçak grubu lehçelerinde -(I)bAn/-(U)bAn'lı şekil görülmez, ek -(I)p/-(U)p biçimindedir: Kzk. de-p “diyerek”, Krg. başta-p

“başlayarak”, Krk. al-p “alıp”, Baş. uk-ıp “okuyup”, Kır. Tat. ağla-p “ağlayıp”, Tat. kara-p “bakıp”, Kmk. bar-ıp “varıp”, Nog. kül-ıp “gülüp”, Kar. de-p “diyip”, TT. bak-ıp “bakıp”, Az. sal-ıb “sal-ıp”, Trkm. başlaa-p “başlayıp”, Gag. dur-up “durup” vb.

3.4. Yeterlilik Fiili

Al- kullanımı			bil- kullanımı		
körealmas	كُورِ الْمَأْسِ	[106-3]	körebilmes	كُورِ ابِيْلْمَأْسِ	[336-3]

Al- yardımcı fiili bugün Oğuz grubu Türk lehçelerinde görülmez. Yeterliliğin ifadesinde bu grupta bil-yardımcı fiili kullanılır. Olumsuz çekimde Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde u- yardımcı fiili, esas fiile getirilen -(y)A zarf fiil eki ile birleştirilmektedir: bakamama/bakamamaa, sevinememe/sevinememee. Azerbaycan Türkçesinde ise bil- yardımcı fiili üzerine -mA- olumsuzluk eki getirilerek çekim yapılır: gelebilmedim, gelebilmiyem vb.

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ise yeterliliğin ifadesinde al- yardımcı fiili esas olmakla birlikte bil- ve bol- yardımcı fiilleri de lehçenin özelliğine göre farklı fonetik şekillerle az da olsa kullanılır: Kzk. oylay bildim “düşünebildim”, Bşk. yırlay biliw “ağlayabilmek”, Kır. Tat. bitirip olamadım “bitiremedim”, Tat. çıgıp bulmıy “çıkılmak olmaz”, Nog. ala bol- “alabil-”, körsetip bil- “gösterebil-”. Nogay Türkçesinde diğer Kıpçak grubu yazı dillerinden farklı olarak al- yardımcı fiili dışında hem bil- hem de bol- yardımcı fiilleri kullanılır.

Gülistan Tercümesinde yeterliliğin ifadesinde karşımıza çıkan ikili kullanımlar (al- ve bil-) bugün Kazak, Başkurt ve Nogay Türkçelerinde görülür.

Sonuç:

Gülistan Tercümesi’nde ikili kullanımlar ses bilgisinde düzlük-yuvarlaklık uyumunda, /é/ ~ / e/ seslerinin kullanımında, ünlü değişmelerinde (/ -a/ ~ / -ı-/ , / -e/ ~ / -ö-/ , / -ü-/ ~ / -e-/ , / -ü-/ ~ / -i-/) ünlü kaynaşmasında, ünsüz uyumunda, ünsüz değişmelerinde (/b-/ ~ /m-/ , /-k-/ ~ /-g-/ , /-n/ ~ /-ñ/ , /-n/ ~ /-y/ , /t-/ ~ /d-/ , /-z-/ ~ /-s-/) , benzeşmede (-ln- ~ -ll-) , ikizleşmede (iki ~ ikki , iti ~ itti) , göçüşmede (kibi/kibin ~ bigi/bigin) ünsüz düşmelerinde (/ -g/ ~ / -ø/ , / -l- / ~ / -ø- / , / -n- / ~ / -ø- / , / -r- / ~ / -ø- / , / -y/ ~ / -ø/) ve -AgU ses grubunda (-AgU ~ -Av) ortaya çıkmıştır.

Şekil bilgisinde ikili kullanımlar birinci kişi zamirinin tamlayan ekiyle çekiminde (biziñ ~ bizim) , iyelik ekli kelimelerin üzerine gelen belirtme durumu ekinde (+n ~ +nI) , ayrılma durumu ekinde (+DIñ ~ +DAn) , gelecek

zaman ekinde (-GAy ~ -GA ~ -IsAr), şart kipinin teklik II. şahsında (-sAñAn ~ -sAñ), emir kipinin teklik II. şahsında (-gIl ~ -ø), emir kipinin çokluk II. şahsında (-Uñ ~ -ñIz/-ñUz), zarf fiil eklerinde (-(I)p, -(U)p, -(U)bAn), yeterlilik fiilinde (al- ~ bil-) görülür.

Gülistan Tercümesi'ndeki ikili kullanımlar, günümüz Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde, bu işaret zamirinin isim çekim ekleriyle genişletilmiş şekillerinde, yeterliliğin ifadesinde kullanılan al- ve bil- tasvir fiillerinde, emir kipinin teklik ikinci ve çokluk ikinci şahsında, yönelme durumu ekinde, birle ~ bile edatında ve berk ~ bek, kanı ~ kayı, yalañ ~ yalın kelimelerinde ortaya çıkar.

Bu işaret zamirinin b'li ve m'li kullanımına Oğuz grubunda Türkmencede rastlanırken (munuñ/bularıñ, muni/buları, munda/bularda, mundan/bulardan, munça/bularça), çokluk ve yönelme durumu eki almış şekli (bularga/munalarga) Kıpçak grubunda Nogay Türkçesinde görülür. Yeterliliğin ifadesinde kullanılan al- ve bil- tasvir fiilleri ise Kıpçak grubunda Kazak, Başkurt ve Nogay Türkçelerinde kullanılır. Emir kipinin teklik II. şahsında Oğuz grubunda Türkmencede (kılma/kılmağın), Kıpçak grubunda Kazak (kılma/kılmañız), Kırgız (kılba/kılbağın/kılbañız), Karakalpak (kılma/kılmağır), Başkurt (kılma/kılması), Tatar (kılma/kılmaçı), Kumuk (kılma/kılmağın/kılmağır), Nogay (kılma/kılmañız) ve Karay Türkçelerinde (kılma/kılmağın); emir kipinin çokluk II. şahsında Oğuz grubunda Türkiye ve Gagavuz (görün/görünüz-üz), Kıpçak grubunda Kazak (köründer/körünüzder), Kırgız (körünüz/körünüzdör), Karakalpak (körüñler/körüñiz/körüñizler), Kırım Tatar Türkçelerinde (körüñ/körüñiz ~ körçiñiz/körüñçi) ikili kullanımlar görülür. Yönelme durumu eki, Kıpçak grubu lehçelerinde +GA yanında, iyelik ekli yapılardan sonra +A şeklindedir. Birle ~ bile edatı -r- > ø düşmesiyle Kıpçak grubundan Tatar Türkçesinde birle ~ birlen ~ bilen şeklinde kullanılırken berk kelimesinde ikili kullanım Kıpçak grubunda berk/bek şeklinde Kırgız Türkçesinde görülür. Yalañ ~ yalın kelimesi ikili kullanım olarak Oğuz grubunda Türkmencede ve Kıpçak grubunda Kazak, Kırgız, Karakalpak, Karaçay Malkar, Kumuk, Nogay, Karay lehçelerinde görülür. Kanı kelimesi ise Kıpçak grubu lehçelerinden Kırgız Türkçesinde kana ~ kaysı şeklinde görülür.

Kısaltmalar

Dil, Dönem ve Eser Adları

- Az. Azerbaycan Türkçesi
Baş. Başkurt Türkçesi
DLT.Divanü Lugati't-Türk
ET. Eski Türkçe
Gag. Gagavuz Türkçesi
Kar. Karay Türkçesi
Kır. Tat. Kırım Tatar Türkçesi
Kmk. Kumuk Türkçesi
Krç. Mlk. Karaçay Malkar Türkçesi
Krg. Kırgız Türkçesi
Krk. Karakalpak Türkçesi
KT. Karahanlı Türkçesi
Kzk. Kazak Türkçesi
Nog. Nogay Türkçesi
Tat. Kazan Tatar Türkçesi
Trkm. Türkmen Türkçesi
TT. Türkiye Türkçesi

Diğer Kısaltmalar

- Çev. Çeviren
Ed. Editör

Sonnotlar

- 1 Tablolarda () kelimenin metinde geçtiği yeri, [] ise kelimenin metindeki sıklığını gösterir. Tablolar oluşturulurken Filiz Meltem Erdem Uçar'ın ve M. Selcen Çürük'ün çalışmalarından istifade edilmiştir.
- 2 Lehçelerin gramer özelliklerinde Ahmet Bican Ercilasun editörlüğünde hazırlanan "Türk Lehçeleri Grameri"nden, söz varlığında Kazak Türkçesinde Kenan Koç editörlüğünde hazırlanan "Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü"nden, Kırgız Türkçesinde Yudahin'in 2 ciltlik "Kırgız Sözlüğü"nden, Karakalpak Türkçesinde N. A. Baskakov'un "Karakalpaksko-Russkiy Slovar"dan, Karaçay-Malkar Türkçesinde Ufuk Tavkul'un "Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü"nden, Kırım Tatarcasında Elmaz Rustemova'nın "Kıpçak Türkçesinden Kırım Tatarcasına Anlam Değişimleri"nden, Tatar Türkçesinde Ganiyev ve Ahmet'yanov tarafından hazırlanan "Tatarca-Türkçe Sözlük"ten ve Mustafa Öner'in "Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü"nden, Başkurt Türkçesinde Zeynullina'nın "Türkçe-Başkurtça Başkurtça-Türkçe Sözlük"ünden, Murat Özşahin'in "Başkurt Türkçesi Söz Varlığı"ndan, Kumuk Türkçesinde Çetin Pekacar'ın "Kumuk Türkçesi Sözlüğü"nden, Nogay Türkçesinde N. A. Baskakov'un "Nogaysko-Russkiy Slovar"dan istifade edilmiştir.
- 3 Oğuz grubunda, Türkiye Türkçesinde, TDK'nin internet ortamındaki "Güncel Türkçe Sözlük"ünden, Azerbaycan Türkçesinde Yaşar Akdoğan'ın 2 ciltlik "Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük"ten, Gagavuz Türkçesinde Baskakov editörlüğünde hazırlanan "Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü"nden, Türkmen Türkçesinde Talat Tekin ve Mehmet Ölmez öncülüğünde hazırlanan "Türkmence-Türkçe Sözlük"ten yararlanılmıştır.
- 4 Karay (Karaim) Türkçesinin gramer özellikleri ve söz varlığı açısından Baskakov ve arkadaşlarının "Karaimsko Russko-Pol'skiy Slovar", Tülay Çulha'nın "Karaylar ve Karayca" adlı çalışmalarından istifade edilmiştir.

Kaynaklar

- Akdoğan, Yaşar (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük C.I-II*, İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Argunşah, Mustafa ve Gülden Sağol Yüksekaya, Özcan Tabaklar (2011). *Karahanlıca-Harezme-Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, Besim (2006). *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi I-IV*, Ankara: TDK Yayınları.
- Baskakov, N. A.(1958). *Karakalpaksko-Russkiy Slovar'*, Moskva.
- Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar*, Moskva.
- Zajaczkowski, S. M. Szapsal (1989). *Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'*, Moskva.
- Bayniyazov, Ayabekve Janar Bayniyazova (2007). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Ed. Kenan Koç, Almatı.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Choi, Han-Woo (1992). *Oğuz Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Fonolojisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çulha, Tülay (2002). *Karaylar ve Karayca*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çürük, M. Selcen (2011). *Mu'inü'l- Mürid'de Oğuz Türkçesi Unsurları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), C. 1,405-419.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2006). *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- (2009). "Kazakçaya Ait İlk Fonetik İzler", *Dil Araştırmaları*, 4, 9-15.
- Eker, Süer (1998). *Kıpçak Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem Uçar, Filiz Meltem (2016). "Nehcü'l-Ferâdis'te İkili Kullanımlar", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 4(2),74-101.

- Ganiyev, Fuat ve Rifkat Ahmet'yanov, Halil Açıkgöz (1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük*, Kazan-Moskova: İnsan Yayınevi.
- Gaydarci, G.A. ve E.K. Koltsa, L.A. Pokrovskaya (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Ed. N. A. Baskakov, Çev. İsmail Kaynak ve A. Mecit Doğru, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güllüdađ, Nesrin (1998). *Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar-Dil Özellikleri-Metin-Sözlük)*,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülsevin, Selma (2013). "Karay Türkçesinin Kendine Has Özellikleri ve Diğer Türk lehçeleri Arasındaki Yeri", *Karadeniz Araştırmaları*, 36, 207-222.
- İnan, Abdülkadir (1953)."XIII-XV. yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak lehçeleri ve Halis Türkçe", *TDAY-Belleten*, 53-71.
- Karamanlıoğlu, A. Fehmi (1989). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. Fuat (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Öner, Mustafa (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, Murat (2011). *Başkurt Türkçesi Söz Varlığı*,Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Rustemova, Elmaz (2014). *Kıpçak Türkçesinden Kırım Tatarcasına Anlam Değişmeleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat ve Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhul Ölmez, Süer Eker (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Toparlı, Recep (1992). *İrşadü'l-Mülük Ve's-Selâtin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Toparlı, Recep ve Çögenli, M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık (1999). *El-Kavâninü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, Suat (2013a). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınları.
- (2013b). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Üşenmez, Emek (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçın, Süleyman Kaan (2013). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız SözlüğüC. I-II.* (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zeynullina, G. D. (1996). *Türkçe-Başkurtça Başkurtça-Türkçe Sözlük*, Bişkek: Başkurdistan Kitap Neşriyat.